

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο αφορά μια ασθενή, η οποία ήρθε στην πρώτη της συνεδρία λέγοντας τρία πράγματα: ότι είχε χάσει την ψυχή της· ότι δεν υπήρχε ο κόσμος γύρω της· και ότι όλα αυτά ξεκίνησαν αφού υποβλήθηκε σε ΗΣΘ (ΗλεκτροΣπασμοΘεραπεία)¹ σε νοσοκομείο, τρεις εβδομάδες προτού έρθει σε εμένα.

Προσπάθησα να παρουσιάσω όσα συνέβησαν στη διάρκεια της πολυετούς ψυχανάλυσής της, μέχρι τη στιγμή που μία μέρα η ίδια ήρθε και μου είπε ότι μόλις είχε ανακαλύψει μία καταγραφή στο ημερολόγιό της, γραμμένη λίγες ημέρες νωρίτερα (στις 8 Ιανουαρίου 1959), όπου έλεγε «Είμαι στον κόσμο για πρώτη φορά μετά από 16 χρόνια» (δηλαδή για πρώτη φορά μετά την ΗΣΘ).

Επίσης, μία εβδομάδα αργότερα, μου έφερε μία γραπτή περιγραφή τού πως ένιωθε πλέον, όπου περιλαμβάνονταν οι ακόλουθες δηλώσεις:

«Το σοκ της συνειδητοποίησης ότι κάποιος θα μπορούσε να μην έχει συνείδηση για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα είναι σαν να τον μεταφέρει πάλι πίσω στην ίδια κατάσταση. Ίσως και να μου συμβεί, δεν ξέρω, αλλά είναι κάτι του οποίου έχω συνείδηση έστω για λίγα λεπτά.

Με αυτή τη συνειδητοποίηση, και την ανακούφιση που μου προσέφερε, ταυτόχρονα έχω επίγνωση και του τρόπου που συμπεριφερόμουν όλο αυτό το διάστημα. Αυτά τα χρόνια, καθώς δεν είχα συνείδησή τους, πέρασαν χωρίς να μπορώ να τα αντιληφθώ. Πέρασαν απαρατήρητα. Όμως τώρα, μέσα σε μία στιγμή, έχω την εντύπωση ότι πρέπει να αναλάβω την ευθύνη όσων έχω κάνει από τη στιγμή που παραιτήθηκα από τη ζωή μου, το 19.. (;) [1943].

Πλέον, μπορώ να τα θυμηθώ ως τα χρόνια της τυφλότητας. Τυφλότητα του νου και της καρδιάς. Όταν κάποιος δεν έχει συνείδηση του εαυτού του και, κατά συνέπεια, και των άλλων ανθρώπων, είναι αδύνατον να πα-

ρατηρεί και να αναρωτιέται για τις πράξεις του, με αποτέλεσμα να συμπεριφέρεται όπως θέλει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του το οτιδήποτε ή τον οποιονδήποτε».

Αρχικά, πίστεψα ότι γνώριζα τον λόγο που είχα αποδουθεί στην τεράστια προσπάθεια καταγραφής και παρουσίασης αυτής της κλινικής περίπτωσης. Σκέφτηκα ότι ήθελα να δείξω, σε οποιονδήποτε ήθελε να αφουγκραστεί, την επιτακτική ανάγκη ύπαρξης χώρων διαφορετικών από τις ψυχιατρικές κλινικές, όπου συγκεκριμένες κατηγορίες ψυχικά ασθενών θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν μία στέγη. Θέλησα το βιβλίο μου να αποτελέσει τη δική μου συνεισφορά στην ίδρυση τέτοιων χώρων, καθώς δεν ήμουν σε θέση να συνδράμω οικονομικά. Υπ' αυτή την έννοια, το βιβλίο απευθύνεται σε όσους ενδιαφέρονται να βοηθήσουν τους ψυχικά ασθενείς με την παροχή ψυχοθεραπευτικής ή περιβαλλοντικής φροντίδας, συμπεριλαμβανομένων αυτών που απορρίπτουν την ψυχαναλυτική θεραπεία και που ίσως υποστηρίζουν ότι θα ήταν σε θέση να «θεραπεύσουν» αυτή την ασθενή με τη βοήθεια κάποιας άλλης μεθόδου. Επίσης, από τη στιγμή που διαφορετικές σχολές θεωρητικής προσέγγισης της θεραπείας των ψυχικά ασθενών χρησιμοποιούν διαφορετικές ορολογίες, προσπάθησα στο μέτρο του δυνατού να αποφύγω τεχνικούς όρους και να περιοριστώ στη χρήση λέξεων και όρων που απαντούν στις πλέον σύγχρονες εκδόσεις των γενικών λεξικών της αγγλικής γλώσσας, με μόνη εξαίρεση τις περιπτώσεις που η αφήγησή μου επικεντρώνεται στη χρήση ενός συγκεκριμένου όρου. Ωστόσο, έχω έναν επιπλέον λόγο που προσπάθησα να αποφύγω τη χρήση εξειδικευμένης ορολογίας. Αυτός είναι ότι ο πρώτος μου καθηγητής ψυχολογίας, ο C.E. Spearman, μας έλεγε συχνά ότι, αν θέλαμε να γίνουμε καλοί ψυχολόγοι, έπρεπε να προσπαθήσουμε να χρησιμοποιούμε λέξεις που θα έχουν νόημα για όλους και όχι μόνο για τον ειδικό. Δεν έχω ξεχάσει αυτή τη συμβουλή. Ωστόσο, κατά την επικοινωνία με τους συναδέλφους μας, είναι απαραίτητο να χρησιμοποιούμε ειδικούς όρους εν συντομία, και για τον λόγο αυτόν, από την αρχή ακόμα της ψυχαναλυτικής μου εκπαίδευσης, καταγράφω ορισμούς σε ένα μικρό σημειωματάριο, όταν και όπου τους συναντώ. Έτσι, καθώς δυσκολεύτηκα να αποφύγω τη χρήση ορισμένων τουλάχιστον από αυτούς, παραθέτω αποσπάσματα από αυτό το προσωπικό γλωσσάρι στο τέλος του βιβλίου.

Όσον αφορά αυτούς που δεν εμπλέκονται επαγγελματικά στη θεραπεία των ψυχικά ασθενών, αλλά είναι πιθανό να μπουν στον πειρασμό να διαβάσουν αυτό το βιβλίο, θα ήθελα να τους προειδοποιήσω για δύο πράγματα: Πρώτον, ότι μπορεί να το θεωρήσουν ιδιαίτερα δύσκολο, αν δεν είναι διατεθειμένοι να αποδεχθούν και να εκτιμήσουν τον προ-λογικό, μη-λεκτικό τρόπο σκέψης του τμήματος του νου του οποίου, συνήθως, δεν έχουμε συνειδητή γνώση και αντίληψη² δεύ-

τερον, πως αν δεν είναι έτοιμοι να αποδεχθούν ότι, όπως έχει πει η Anna Freud, «ένα μωρό θέλει να αγαπά τη μητέρα του με όλες τις σωματικές του δυνάμεις», μπορεί να σαστίσουν μπροστά στους αρχέγονους τρόπους του σχετιζέσθαι με τον κόσμο, τους οποίους ο Freud είχε ονομάσει παιδική σεξουαλικότητα, και η ασθενής μου εμφάνισε στη διάρκεια της θεραπείας της.

Ως προς τη μέθοδο συγγραφής του βιβλίου, αρχικά είχα σκοπό να χρησιμοποιήσω τις δικές μου σημειώσεις από την εμπειρία μου με αυτή την ασθενή, καθώς και τις ζωγραφιές της, ως βάση μιας περιγραφικής ανάλυσης των όσων είχαν διαμειφθεί και είχαν συμβεί μεταξύ μας. Ωστόσο, σύντομα συνειδητοποίησα ότι το πρόβλημα της επιλογής των κατάλληλων αποσπασμάτων από ένα διαλογικό/λεκτικό υλικό, το οποίο είχε συλλεχθεί στη διάρκεια της μακροχρόνιας θεραπείας, ήταν πολύ δύσκολο. Έτσι, αποφάσισα να εστιάσω την παρουσίασή μου στις ζωγραφιές της, καθώς τις αντιμετώπιζα πλέον ως περιέχουσες, σε πολύ πυκνή μορφή, την ουσία όσων προσπαθούσαμε να καταλάβουμε. Στην πραγματικότητα, κατέληξα να τις βλέπω ως την προσωπική γλώσσα της ασθενούς μου, την οποία έπρεπε να μάθει να διαβάζει και να μιλά όποιος αναλάμβανε να τη βοηθήσει.

Ωστόσο, οι δυσκολίες παρέμεναν, ακόμα και με αυτή την προσέγγιση, καθώς σύντομα κατάλαβα ότι, ενόσω έγραφα, οι ιδέες μου αναφορικά με ό,τι είχε συμβεί στη διάρκεια αυτής της θεραπείας, όπως και ο στόχος καταγραφής και παρουσιάσής της, συνέχιζαν να εξελίσσονται. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, αντιλήφθηκα ότι υπήρχε και κάποιος άλλος στόχος, πέραν του πρώτου· ένας σκοπός λιγότερο αλτρουιστικός. Συνειδητοποίησα ότι υπήρχαν συγκεκριμένες ιδέες, οι οποίες επέβαλλαν την ανάγκη διατύπωσής τους, προκειμένου να τις αποσαφηνίσω εγώ η ίδια. Συμπέρανα ότι, αυτό που είχε ξεκινήσει ως εξιστόρηση μιας θεραπευτικής προσπάθειας με σκοπό να καταδείξει το τι ζητούν από την κοινωνία οι εν λόγω ασθενείς, είχε επίσης διαμορφωθεί σε μελέτη όσων είχαν συμβεί στον δικό μου τρόπο αντίληψης και βίωσης της εμπειρίας όταν προσπάθησα να γράψω γι' αυτήν.

Για παράδειγμα, ένα από τα πράγματα που πρόσεξα όταν ξεκίνησα να γράφω υπό μορφή διαλόγου όσα έλεγε και έκανε η ασθενής και όσα έλεγα και έκανα εγώ, εστιάζοντας στις ζωγραφιές της, ήταν ότι στο προσκήνιο της σκέψης μου συνέχιζαν να παρεισφρέουν συγκεκριμένοι σίχοι, σίχοι που βρίσκονταν στο πίσω μέρος του νου μου στη διάρκεια διαφορετικών σταδίων της θεραπείας και στους οποίους δεν είχα δώσει ιδιαίτερη σημασία τότε, αφού αφορούσαν δικούς μου και όχι δικούς της συνειρημούς. Πίστευα ότι έπρεπε να αφοσιωθώ αποκλειστικά στην προσπάθειά μου να της ανταποδίδω όσα εκείνη προσπαθούσε να μου πει, εκφράζοντάς τα μέσα από ρητές, συλλογιστικές διατυπώσεις: «Αυτό αισθάνεσαι πραγματικά... αλλά το αρνείσαι γιατί... κ.λπ., κ.λπ.». Γι' αυτόν τον λόγο, αγνόησα αυτά τα ποιητικά θραύσματα, χωρίς να αντιλαμβάνομαι όμως ότι, αν και δεν

έπρεπε να μιλήσω γι' αυτά στην ασθενή μου αφού προέρχονταν από εμένα και όχι από εκείνη, συνδέονταν άμεσα με τον τρόπο που εγώ κατανοούσα την πρόοδο της ψυχανάλυσής της· προσέφεραν πολύτιμες γέφυρες στη δική μου σκέψη, γέφυρες που θα συνέδεαν το ακατέργαστο υλικό που εκείνη μετέφερε με το τελικό στάδιο της ικανότητάς μου να ολοκληρώσω εννοιολογικά αυτό το υλικό με όρους ψυχαναλυτικής θεωρίας. Αυτό το τελικό στάδιο δεν έχει ακόμα επιτευχθεί σε αυτό το βιβλίο.

Αυτό το αναφέρω γιατί αποδείχθηκε σταδιακά ότι οι ιδέες που προσπαθούσα εγώ η ίδια να αποσαφηνίσω πιθανόν να παραμένουν ακόμα στο στάδιο των προσωπικών μοντέλων σκέψης και ότι μάλλον πρέπει να είμαι ευχαριστημένη με το να αφήσω ορισμένες από αυτές σε αυτό το στάδιο. Μπορεί να μην είμαι σε θέση, ακόμα και με την ολοκλήρωση αυτού του βιβλίου, να προσεγγίσω το στάδιο της πλήρους εννοιολόγησης, ειδικά από τη στιγμή που ανακάλυψα ότι η ουσία ορισμένων από τις ψυχικές καταστάσεις, τις οποίες επιθυμούσα να περιγράψω, ήταν ακριβώς η αδυναμία πιστής απόδοσης και ορισμού τους: ανήκαν στην κατηγορία του άφατου. Ανήκαν σε μια περιοχή που οι λέξεις δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν με τρόπο λογικό, ρητό και σαφή. Συνειδητοποίησα ότι το μόνο που μπορούσα να ελπίζω ήταν να χρησιμοποιήσω την καταγραφή μιας εμπειρίας, την οποία βιώσαμε από κοινού η ασθενής μου και εγώ, προκειμένου να αποσαφηνίσω στον δικό μου νου, μέσα από μία απόπειρα επικοινωνίας, συγκεκριμένες ιδέες· και ότι αυτές οι ιδέες σχετίζονταν άμεσα με παραμέτρους της σχέσης νου και σώματος. Γι' αυτόν τον λόγο, το βιβλίο δεν προσπαθεί να προσφέρει απαντήσεις, αλλά μόνο να παρουσιάσει την πρόοδο της προσπάθειάς μου να θέσω τις κατάλληλες ερωτήσεις.

Επίσης, επειδή το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου περιγράφει όσα οδήγησαν την ασθενή μου (την αποκαλώ Susan) στο γραφείο μου, θεωρώ ότι θα ήταν χρήσιμο, για την κατανόηση όσων διαμείφθηκαν και συνέβησαν μεταξύ μας, να αναφέρω εν συντομία όσα με οδήγησαν σε αυτή τη θεραπευτική προσέγγιση, τον λόγο που καθόμουν στο γραφείο μου κάνοντας πράξη τη φροϋδική ψυχανάλυση, το γιατί ήμασταν και οι δύο εκεί, πρόσωπο με πρόσωπο, στην «κάμινω» του ψυχαναλυτικού χώρου, έχοντας εμπλακεί στη διαδικασία ή συνεργαζόμενες προς τη διαδικασία της αναδόμησής μας μέσα από την αντιπαράθεση των αντιθέτων του «εσύ» και του «εγώ».

Βέβαια, προκειμένου να μεταφέρω μία ειλικρινή περιγραφή των λόγων που με έφεραν σε αυτή την πρώτη συνάντηση με την ασθενή στο γραφείο μου, θα απαιτείτο μία πλήρης δική μου αυτοβιογραφία που να ανταποκρίνεται και να καταγράφει την προσπάθειά μου να αποδώσω τη δική της βιογραφία· αν και κάποιιο ίσως θεωρούσαν κάτι τέτοιο εξαιρετικά ενδιαφέρον, δηλαδή την αναφορά

στο ίδιο βιβλίο της ιστορίας ενός ασθενούς και του ψυχαναλυτή του, δεν προτιθέμαι να κάνω κάτι τέτοιο εδώ. Απλώς, επιθυμώ να μιλήσω για όσα νομίζω ότι υπήρξαν ορόσημα σε ένα ταξίδι που προορισμό είχε την απόφασή μου να ειδικευθώ ως φροϋδική ψυχαναλύτρια, ορόσημα που, κατά την προσωπική μου άποψη, καθόρισαν το τι είχα να προσφέρω στη Susan, πέρα από τη φροϋδική εξειδίκευση και δεξιότητα.

Η πρώτη μου επαφή με το έργο του Freud ήταν στο πανεπιστήμιο, όταν σπούδαζα ψυχολογία και φυσιολογία. Τότε ήταν που παρακολούθησα μια σειρά εξαιρετικών διαλέξεων του εκλιπόντος J.C. Fluegel, στις οποίες παραλλήλιζε τα χαρακτηριστικά της συνθετικής/ενοποιητικής λειτουργίας του νευρικού συστήματος, όπως αυτά περιγράφονταν από τον Sherrington, με τις αρχές της ασυνείδητης λειτουργίας, όπως αυτές περιγράφονταν από τον Freud. Εκείνη την εποχή, έχω την εντύπωση ότι ενδιαφερόμουν περισσότερο για τον Sherrington παρά για τον Freud. Ήμουν μαγεμένη από τη φυσιολογία (είχα καθηγητές μου τον W. Bayliss και τον E. Starling) και εντυπωσιασμένη από αυτά που μπορεί να κάνει το σώμα: ένιωθα ότι, όπως γράφει ο Nietzsche:

Το σώμα είναι η μεγάλη νοημοσύνη. Ένα όργανο του σώματος είναι επίσης η μικρή νοημοσύνη, ο αδελφός, είναι αυτό που εσύ ονομάζεις «πνεύμα» – ένα μικρό όργανο και παιχνίδι της μεγάλης νοημοσύνης.

Λες «εγώ», και είσαι υπερήφανος γι' αυτή τη λέξη. Όμως, το μεγαλειώδες που δεν διατίθεται να πιστέψεις είναι το σώμα με τη μεγάλη νοημοσύνη του, που δεν λέει «εγώ» αλλά πράττει.

Αποτέλεσμα αυτής της αίσθησης ήταν ότι, όταν ο P.M.S. Blackett, ο αδελφός μου (που τότε μόλις ξεκινούσε την ερευνητική του σταδιοδρομία στην ατομική φυσική) μου παρουσίασε την πρόσφατα μεταφρασμένη έκδοση των *Εισαγωγικών Διαλέξεων* του Freud, δεν με γοήτευσε άμεσα η ψυχανάλυση: αν και εντυπωσιάστηκα από την ευφυΐα όσων μπορούσε να επιτύχει ο «ασυνείδητος νους», νομίζω ότι απογοητεύθηκα επειδή συχνά φαινόταν να χρησιμοποιεί αδιακρίτως αυτή την (επι)δεξιότητα.

Γι' αυτόν τον λόγο, δεν μου πέρασε από το μυαλό εκείνη την εποχή να γίνω ψυχαναλύτρια. Ωστόσο, αφού τελείωσα το πανεπιστήμιο, κατάφερα να εργαστώ υπό τον Cyril Burt, ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν υπεύθυνος του τμήματος Επαγγελματικού Προσανατολισμού του Εθνικού Ινστιτούτου Βιομηχανικής Ψυχολογίας, επιτελώντας παράλληλα καινοτόμο έργο στο πεδίο της νεανικής παραβατικότητας. Αν και ορισμένες φορές μου επέτρεπε να ακούσω τις συνεντεύξεις του με κάποιους από τους νεαρούς παραβάτες, η δική μου εργασία αφορούσε τον επαγγελματικό προσανατολισμό και τον έλεγχο της νοητικής ικανότητας.

Ενώ εργαζόμουν σε αυτό το τμήμα, είχα αξιοποιήσει ελάχιστα τα όσα είχα διδαχθεί στο πανεπιστήμιο σχετικά με τις έρευνες του Freud. Ωστόσο, το 1926, εμπνεόμενη από τα *Δοκίμια* του Montaigne, που τότε τα διάβασα για πρώτη φορά, άρχισα να κρατώ καθημερινά ημερολόγιο, όπου κάθε βράδυ κατέγραφα, με όσο μεγαλύτερη ειλικρίνεια μπορούσα, τις καλύτερες στιγμές της ημέρας μου. (Αυτό το ημερολόγιο αποτέλεσε τη βάση του πρώτου μου βιβλίου, που γράφτηκε το 1932³ και έμελλε να αποτελέσει το πρώτο σημείο ενός κοινά αποδεκτού πεδίου επαφής ανάμεσα στη Susan και εμένα, όταν έτυχε να το διαβάσει κάποια στιγμή το 1946 ή 1947.)

Επίσης, το 1926 είχα προσπαθήσει να πειραματιστώ με την ελεύθερη συνειρμική γραφή, καταγράφοντας ό,τι μου ερχόταν στο μυαλό και χρησιμοποιώντας, ειδικότερα, τη λέξη «Θεός» ως σημείο αφετηρίας. Τα αποτελέσματα, τόσο αυτής της προσπάθειας όσο και του ημερολογίου, μου προκάλεσαν ιδιαίτερη έκπληξη, όπως περιγράφω σε εκείνο το πρώτο βιβλίο. Δεν μπορούσα να ξεφύγω πλέον από τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι ο Freud είχε δίκιο, ότι πραγματικά υπήρχε ένα μέρος του νου μου, για τη λειτουργία του οποίου δεν γνώριζα τίποτα· και που όχι μόνο μπορούσε μόνο να μου λύσει προβλήματα, τα οποία ήταν πέραν των δυνατοτήτων της συνειδητής και εκούσιας σκέψης (ένα γεγονός που μου ήταν, κατά κάποιον τρόπο, γνωστό ήδη από την παιδική μου ηλικία), αλλά μπορούσε να είναι ταυτόχρονα ανόητο και πεισματάρικο, θέτοντας συνεχώς εμπόδια στην ελεύθερη χρήση και την απόλαυση των ίδιων των ικανοτήτων του ανθρώπου. Αν και συχνά σκεφτόμουν ότι εξαιτίας αυτών των συμπερασμάτων έπρεπε να ξεκινήσω προσωπικά ψυχανάλυση, ταυτόχρονα είχα την αίσθηση ότι αυτή θα ήταν μία προνομιούχος εμπειρία, την οποία ελάχιστοι άνθρωποι θα μπορούσαν να ζήσουν, και ότι θα ήθελα να δω αν είμαι σε θέση να βρω έναν τρόπο να συνεχίσω τη ζωή μου χωρίς αυτήν, έχοντας ως μόνο όπλο τη δική μου οριστική απόφαση να κάνω αυτοπαράτηση με όσο περισσότερη ειλικρίνεια μπορούσα. Εξάλλου, δεν διέθετα τα απαραίτητα χρήματα.

Επίσης, ιδιαίτερα εντυπωσιακό για εμένα υπήρξε το μέρος εκείνο των ανακαλύψεών μου που συνδέεται με τη χαλάρωση, δηλαδή με τον θαυμαστό τρόπο με τον οποίο το σώμα κατάφερε να επιτύχει όσα εγώ ήθελα, για παράδειγμα, στα παιχνίδια, αρκούσε μόνο να μην παρενέβαινα στα θέλω μου.

Ενώ κρατούσα αυτό το ημερολόγιο, έτυχε να διαβάσω μία εργασία του Elton Mayo, ο οποίος τότε εργαζόταν στη Σχολή Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Harvard, σχετικά με ένα πρόγραμμα το οποίο είχε ξεκινήσει με μία μελέτη επάνω στην κόπωση και τη μονοτονία στη βιομηχανία. Δεν θυμάμαι τον τίτλο της εργασίας, αφορούσε όμως την ονειροπόληση και τη σχέση της με την εκούσια, κατευθυνόμενη σκέψη. Με ενδιέφερε τόσο πολύ, ώστε ο Dr C.S. Myers,

ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την εργασία μου, κατάφερε να μου εξασφαλίσει μία ταξιδιωτική υποτροφία⁴ για τις Ηνωμένες Πολιτείες, προκειμένου να μάθω περισσότερα γι' αυτά τα ζητήματα. Έτσι, εγκαταστάθηκα μαζί με τον σύζυγό μου (που εκείνον τον καιρό έγραφε θεατρικά έργα) στη Βοστώνη τον χειμώνα του 1927-1928, και ξεκίνησα να παρακολουθώ τα σεμινάρια του Elton Mayo στη Σχολή Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Harvard.

Μελετούσαμε ιδιαίτερα τα δύο πρώιμα έργα του Freud, το *Three Contributions to Sexual Theory* και το *Papers on Hysteria and Other Psychoneuroses*, μαζί με τα έργα του Pierre Janet και τις παρατηρήσεις του Jean Piaget σχετικά με τον παιδικό τρόπο σκέψης. Η κύρια θεώρηση που αποκόμισα από αυτά τα σεμινάρια και την οποία βρήκα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συνδεόταν με τον ρόλο που διαδραμάτιζε μία διαταραχή, τόσο στις νευρώσεις όσο και στην καθημερινή ζωή, στην ικανότητα αναστοχαστικής σκέψης, ιδιαίτερα σε αυτή την περιοχή της σχέσης μεταξύ ονειροπόλησης και κατευθυνόμενης σκέψης.

Την ίδια περίοδο, μέσω ενός φίλου από την Αγγλία, υποστηρικτή των θεωριών του Freud, γνώρισα μία ψυχανάλυτριά που έκανε την πρακτική της στη Βοστώνη. Σκέφτηκα ότι μου παρουσιάζοταν μία ευκαιρία να αποκτήσω εμπειρία ψυχανάλυσης. Εκείνη συμφώνησε να με αναλάβει, τρεις φορές την εβδομάδα, για τους τέσσερις μήνες που θα μέναμε στη Βοστώνη. Αποδείχθηκε ότι ακολουθούσε την ψυχαναλυτική θεωρία του Jung, αλλά εκείνη την εποχή δεν είχα επίγνωση των διαφορών στην πράξη ανάμεσα στην ψυχαναλυτική προσέγγιση του Jung και την αντίστοιχη του Freud. Ήθελα απλώς να μάθω περισσότερα για το «ασυνείδητό» μου και μπροστά μου είχα τη μόνη ψυχανάλυτριά που γνώριζα στην Αμερική.

Έχοντας πλέον αναπτύξει μια πίστη στην αξία των ημερολογίων, κρατούσα ημερολόγιο για όσα συνέβησαν, όπως εγώ τα αντιλήφθηκα, στη διάρκεια εκείνων των τεσσάρων μηνών. Μέσα από αυτό το ημερολόγιο, αντιλαμβάνομαι ότι το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας, η οποία περιελάμβανε τη μελέτη των ονείρων και των ελεύθερων συνειρμών, επικεντρώθηκε στη συζήτηση των προβλημάτων μου αναφορικά με τους οκτώ ψυχολογικούς τύπους του Jung⁵. Αυτοί οι τύποι ταξινομούνται με βάση τη σχετική υπεροχή μίας από τις τέσσερις «λειτουργίες»: εντύπωση, αίσθηση, διαίσθηση και νόηση, με μία πιθανή εξωστρεφή ή εσωστρεφή τάση σε κάθε επίπεδο. Οι περισσότερες από τις μορφές των ονείρων μου ερμηνεύτηκαν ως προσωποποιήσεις αυτών των ψυχολογικών τύπων. Θεώρησα πολύτιμη εμπειρία το γεγονός ότι μπορούσα να μιλώ όπως ήθελα, όμως, προφανώς, δεν θα μπορούσε να με οδηγήσει πολύ μακριά μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Δεν υπήρχαν μεταβιβαστικές ερμηνείες. Αργότερα έμαθα ότι, μετά από λίγο καιρό, η ψυχανάλυτριά μου είχε μεταβεί στη Βιέννη για να ψυχαναλυθεί από τον Freud.

Κατά το υπόλοιπο της παραμονής μας στις Ηνωμένες Πολιτείες (δύο χρόνια), όταν δεν βρισκόμουν μαζί με τον Elton Mayo παρατηρώντας την εν εξελίξει εργασία του επάνω στο Πείραμα Hawthorne στο Σικάγο, ταξίδευα σε όλη τη χώρα και ενημερωνόμουν για πολλά και διαφορετικά είδη ερευνών, συμπεριλαμβανομένων πανεπιστημιακών μελετών με θέμα την κοινωνιολογία, κέντρων συμβουλευτικής για παιδιά, ερευνών επάνω στην ανάπτυξη του παιδιού και της εφηβικής παραβατικότητας. Επίσης, παρακολούθησα τις διαλέξεις της Ruth Benedict και του Edward Sapir επάνω σε θέματα ανθρωπολογίας, καθώς είχα αρχίσει να ενδιαφέρομαι για το ευρύτερο πεδίο των περιβαλλοντικών επιρροών, για τις οποίες οι δοκιμασίες των νοητικών ικανοτήτων που είχα κάνει στην Αγγλία δεν μου είχαν προσφέρει καμία τυπική κατάρτιση. Αργότερα, στην Αγγλία, παρακολούθησα ένα σεμινάριο του Malinowski με θέμα τη «Λειτουργική Ανθρωπολογία».

Το αποτέλεσμα όλης αυτής της εμπειρίας που αποκόμισα από την Αμερική, μολονότι μου πήρε αρκετό καιρό να το συνειδητοποιήσω, ήταν το συμπέρασμα ότι η μόνη συνεκτική θεωρία σχετικά με την ανάπτυξη του παιδιού ήταν αυτή του Freud.

Επιστρέφοντας στην Αγγλία και τη βιομηχανική ψυχολογία, προσπάθησα να χρησιμοποιήσω την ταξινόμηση των ψυχολογικών τύπων του Jung για τη διάγνωση στον επαγγελματικό προσανατολισμό. Ωστόσο, άφησα τη δουλειά μου όταν γεννήθηκε ο γιος μου και εκμεταλλεύτηκα την ευκαιρία για να ξεκινήσω να γράφω το βιβλίο με βάση τα ημερολόγια του 1926. Σε αυτό, με ενδιέφερε η διερεύνηση του ρόλου αυτών των ιδιαίτερων στιγμών στη ζωή του καθενός, οι οποίες ξεχωρίζουν χάρη σε μία ειδικής ποιότητας ευχαρίστηση και, φαινομενικά, διεγείρονται από κάτι που, υπό το πρίσμα της κυριαρχούμενης από την κοινή λογική καθημερινότητας, δείχνει να είναι επιφανειακό και σύνηθες.

Την ίδια περίοδο, είχα γνωρίσει μια θεραπευτική μέθοδο βασισμένη στον Ζεν Βουδισμό και είχα καταφέρει να μάθω κάποια πράγματα για τις μυστικιστικές παραδόσεις τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης· δηλαδή για παραδοσιακές μεθόδους επίτευξης μεταβολών του συνειδητού μέσω του ελέγχου της προσοχής. Έτσι, συνειδητοποίησα ότι ορισμένα απ' όσα είχα επιχειρήσει να περιγράψω το 1926 είχαν πράγματι μία θέση, έστω και μικρή, εντός αυτής της παράδοσης, ωστόσο αρκετή για να σχηματίσω μία εικόνα σχετικά με το τι πραγματευόταν αυτή η παράδοση. Επίσης, είχα την αίσθηση ότι έπρεπε να ανακαλύψω κάτι για τη σχέση ανάμεσα στον μυστικισμό και την παραφροσύνη, σε συνδυασμό με αυτό που ο Santanaya ονόμαζε «κατασταλμένη παραφροσύνη των εχεφρόνων ανθρώπων».

Καθώς ακολουθούσα αυτή την πορεία, συνέχισε να με απασχολεί η περαι-

τέρω ανακάλυψη του δικού μου απωθημένου «ασυνειδήτου». Ωστόσο, αν και οι περισσότεροι από τους ψυχοθεραπευτές φίλους μου ήταν της φροϋδικής προσέγγισης, συνέχιζα να έχω τις αμφιβολίες μου ως προς το να ξεκινήσω φροϋδική ψυχανάλυση, ειδικά όπως την αντιλαμβάνομαι τότε, γιατί η ανταπόκρισή τους στο πρώτο μου βιβλίο έδειξε ότι δεν γνώριζαν, από την προσωπική τους εμπειρία, τις ψυχικές καταστάσεις που προσπαθούσα να περιγράψω.

Εν μέρει εξαιτίας των παραπάνω αλλά και λόγω ορισμένων άλλων προβλημάτων στη ζωή μου, αρκετά πολύπλοκων ώστε να επεκταθώ περισσότερο, βρέθηκα να ξανακάνω ψυχοθεραπεία, αυτή τη φορά με έναν άντρα, του οποίου η βασική θεωρία ήταν πως οι νευρωτικές μας δυσκολίες οφείλονται σε συγκρούσεις αναφορικά με την αμφισεξουαλικότητα, η οποία αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό όλων μας. Χρησιμοποιούσε και αυτός τεχνικές ελεύθερων συνειρμών, τη μελέτη των ονείρων σε συνδυασμό με την κατά Jung ταξινόμηση των ψυχολογικών τύπων, θεωρώντας τους, ωστόσο, αναπτυξιακά στάδια του ψυχισμού, όπως αυτά εμφανίζονται στις διάφορες φάσεις ανάπτυξης των φυσιολογικών παιδιών.

Έμαθα πολλά που ήταν ενδιαφέροντα, αν και δεν ένιωσα ότι προσέγγισα περισσότερο όσα ήθελα να μάθω για την παραφροσύνη, μολοντί εργάστηκα μαζί του για πολλά χρόνια. Και πάλι, δεν υπήρξαν μεταβιβαστικές ερμηνείες.

Δεν επέστρεψα στη βιομηχανική ψυχολογία μετά τη γέννηση του γιου μου. Για βιοποριστικούς λόγους, αποδέχθηκα μία θέση μερικής απασχόλησης ως λέκτορας ψυχολογίας στη W.E.A.⁶ Στη συνέχεια, συμμετείχα σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα επάνω στα εκπαιδευτικά προβλήματα, το οποίο είχε εκπονήσει το Girls' Public Day School Trust [Κληροδότημα για το Δημόσιο Ημερήσιο Σχολείο Θηλέων]. Επρόκειτο για μία εργασία που οδήγησε στη συγγραφή ενός ακόμα βιβλίου⁷, αυτή τη φορά υπό το όνομά μου. Επίσης, έγραψα μία συνέχεια⁸ του πρώτου βιβλίου που είχα εκδώσει με το ψευδώνυμο «Joanna Field», το κύριο θέμα του οποίου έμελλε να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην προσωπική μου κατανόηση συγκεκριμένων φάσεων της ψυχανάλυσης της Susan.

Μεϊζονος σημασίας στην εργασία μου στα σχολεία ήταν η βασική προσέγγιση του Elton Mayo αναφορικά με τα προσωπικά προβλήματα, τα οποία θεωρούσε ότι εκπορεύονταν από την πρωταρχική ανάγκη κάθε ανθρώπου να ανακαλύψει μία κοινωνική λειτουργία στο πλαίσιο της ομάδας όπου ανήκε. Έτσι, είχα τη δυνατότητα να μιλήσω στους δασκάλους για τα παιδιά που δεν τα πήγαιναν καλά, επισημαίνοντας τις διαφορετικές αδυναμίες ως προς την ανακάλυψη μιας προσωπικής, κοινωνικής λειτουργίας μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Επίσης, συνέχιζα να αξιοποιώ το σύστημα ταξινόμησης του Jung. Ωστόσο, το θεωρούσα πλέον ως έναν τρόπο περιγραφής των σταδίων της ανάπτυξης, καθώς είχα ανακαλύψει μία αντίστοιχη περιγραφή της Susan Isaacs⁹ που τη χρησιμοποίησα στις συνομι-

λίες μου με το εκπαιδευτικό προσωπικό σχετικά με τα αναπτυξιακά προβλήματα των «υπό μελέτη» κοριτσιών.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, άρχισα να επηρεάζομαι όλο και περισσότερο από το φως που διέχεαν οι ιδέες του Freud επάνω στα προβλήματα της ανάπτυξης των παιδιών, κάτι που δεν υπήρχε καθόλου στο έργο του Jung. Καθώς το παιδί μου μεγάλωνε και δεν ήταν πλέον μωρό, έγινα τακτική αναγνώστρια των απαντήσεων της Susan Isaacs στις ερωτήσεις που της έθεταν γονείς μέσω του περιοδικού *The Nursery World*. Μέσω αυτών, γνώρισα τη Melanie Klein, όχι ακόμα ως πρόσωπο, αλλά ως μία ιδιαίτερη παρουσία που μου φαινόταν να ενσαρκώνει μία καινούργια προσέγγιση στα κείμενα της Susan Isaacs. Τελικά, μία δημόσια διάλεξη του D.W. Winnicott με ώθησε να ξεκινήσω, το 1938, τη φροϋδική ψυχανάλυση με τη Sylvia Paine και, το 1939, να αιτηθώ και να γίνω δεκτή για εκπαίδευση από τη Βρετανική Ψυχαναλυτική Εταιρεία. Δεν θυμάμαι καθόλου τι ειπώθηκε στη διάλεξη, όμως αισθάνθηκα, αντίθετα με την εντύπωση που μου είχαν δώσει κάποιοι φροϋδικοί, ότι οι κύριες απόψεις που με απασχολούσαν όλα τα προηγούμενα χρόνια θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν δημιουργικά εντός της φροϋδικής μετα-ψυχολογίας. Επίσης, μολονότι περιστασιακά είχα ενδιαφερθεί και για άλλα γραπτά του Jung, πέραν των *Ψυχολογικών Τύπων*, τα είχα εγκαταλείψει γιατί, παρά τις διαφωτιστικές παρατηρήσεις που τα συνόδευαν, η όλη δομή της προσέγγισής του μάλλον μου διέφευγε. Αυτό οφειλόταν νομίζω εν μέρει στην απουσία ενός αρκετά στέρεου εδάφους ως προς τη σχέση με το σώμα, καθώς και στην έλλειψη μιας θεωρίας για την ανάπτυξη του παιδιού.

Επιπλέον, προτού κάνω αίτηση για ψυχαναλυτική εκπαίδευση και ενώ είχα ήδη αρχίσει την προσωπική μου ψυχανάλυση, ξεκίνησα να κάνω αφηρημένες ζωγραφιές [doodle drawings], οι οποίες αποδείχθηκε ότι είχαν προσωπικό νόημα πολύ μεγαλύτερο συγκριτικά με όσα ο ενσυνείδητος νους μου μπορούσε να συλλάβει όταν τις έκανα. Η έκπληξή μου και μόνο με οδήγησε, το 1939, στη συγγραφή ενός βιβλίου γι' αυτές τις ζωγραφιές, προκειμένου να ξεκινήσω μία διερεύνηση του πεδίου της ψυχικής δημιουργικότητας. Σε αυτό το βιβλίο, χρησιμοποίησα την προσωπική μου προσπάθεια μιας ζωής να μάθω να ζωγραφίζω ως το υλικό, το οποίο θα αποτελούσε την αφετηρία της απόπειράς μου να αποσαφηνίσω συγκεκριμένα θεωρητικά ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων που συνδέονταν με τη σχέση βούλησης και φαντασίας, καθώς και το πρόβλημα αναφορικά με τον τρόπο που ο εξωτερικός κόσμος βιώνεται ως πραγματικός, ξεχωριστός και ως κάτι «εκεί έξω» από τον καθένα μας. Έτσι, το 1943, όταν η Susan ήρθε και μου είπε ότι είχε «διαλυθεί μέσα στην πραγματικότητα» (σε ηλικία 22 ετών) και ότι είχε ανακαλύψει, για πρώτη φορά, ότι «τα πράγματα απομακρύνονται ακόμα περισσότερο όταν εσύ φεύγεις μακριά τους», αλλά ότι όλα αυτά τα είχε χάσει,

τόσο την αίσθηση της πραγματικότητας όσο και του ίδιου της του εαυτού μέσα στον κόσμο, αμέσως μετά που υποβλήθηκε σε ΗΣΘ, αγωνιούσα να την ακούσω, ώστε να καταλάβω τι της είχε συμβεί.

Τότε δεν γνώριζα ότι η Susan θα έκανε και η ίδια αφηρημένα σχέδια, και μάλιστα με τρόπο εντελώς αυθόρμητο, αφού ούτε της το είχα συστήσει ούτε εκείνη γνώριζε για το βιβλίο μου, μιας και μέχρι το 1950 δεν είχα καταφέρει να βρω εκδότη.¹⁰

Κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής μου στη φροϋδική ψυχανάλυση, η Melanie Klein μου είχε αναθέσει την εποπτεία τριών ασθενών, ενός ενηλίκου και δύο παιδιών· αντίστοιχα καθήκοντα μου ανέθεσαν η Joan Riviere και η Ella Sharpe. Επίσης, επισκεπτόμουν μία φορά την εβδομάδα ως παρατηρήτρια την κλινική για μητέρες και βρέφη του D.W. Winnicott στο Green Children's Hospital. Έχοντας πιστοποιηθεί για ψυχαναλυτική εργασία με ενηλίκους ασθενείς, έγινα πρόεδρος μέλος της Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας εννέα μήνες προτού ξεκινήσω να δουλεύω με τη Susan και έχοντας παρουσιάσει την εργασία μου, για γίνω πλήρες μέλος της εταιρείας, πέντε μήνες νωρίτερα. Αυτή η εργασία¹¹ αφορούσε τη θεραπεία ενός παιδιού τριών ετών, το οποίο ήταν υπό την εποπτεία της Melanie Klein. Το κύριο θέμα της εργασίας μου αφορούσε την προσπάθειά μου να διευθετήσω τις απόψεις μου σχετικά με τη φαντασίωση του «εσωτερικού αντικειμένου», όπως αυτή εμφανιζόταν στο παιχνίδι αυτού του μικρού κοριτσιού, όπου προσπαθούσε να «διώξει την κακιά κυρία που ήταν μέσα», όπως έλεγε το ίδιο το παιδί. Το κύριο σύμπτωμά της εντοπιζόταν στην έντονη άρνησή της να φάει ή ακόμα και να πει, σε σημείο που η αναφορά του γιατρού της να κάνει λόγο ακόμα και για κίνδυνο της ζωής της. Επίσης, στη διάρκεια των δύο πρώτων χρόνων της ψυχανάλυσης της Susan, έγραφα μία συνέχεια αυτής της εργασίας, η οποία δημοσιεύθηκε το 1945¹² και πραγματευόταν την έννοια του εσωτερικού αντικειμένου και της σχέσης που έχει με την αντίληψη του εσωτερικού κόσμου. Αυτό το κείμενο ήταν στενά συνδεδεμένο με τις προσπάθειες που έκανα στην ψυχανάλυση της Susan, λόγω του ότι η ίδια αισθανόταν ότι, από τη χρονική στιγμή που υποβλήθηκε σε ΗΣΘ, δεν είχε εσωτερικό κόσμο, ούτε μπορούσε να τον αντιληφθεί.

Έτσι, ξεκίνησα την ψυχανάλυση με τη Susan, με υπόβαθρο την ενασχόλησή μου με τη φύση της δημιουργικής διαδικασίας και τη φύση της αντίληψης του εσωτερικού μας κόσμου.

Κατά τη διάρκεια όλων των χρόνων της θεραπείας της Susan, κρατούσα κάποιες σημειώσεις από τις συνεδρίες της ημέρας, αν και συχνά πολύ λιτές. Μολονότι υπήρχαν πολλά που δεν καταλάβαινα εκείνη τη στιγμή, συνέχιζα να ελπίζω και να πιστεύω ότι κάποια μέρα θα τα κατάφερα. Δεν σημειώνα πάντα με ακρίβεια όσα έλεγα εγώ στις συνεδρίες, γιατί ενδιαφερόμουν πολύ περισσότερο να

καταγράψω όσα έλεγε εκείνη, από τη στιγμή που τα δικά μου λεγόμενα έδειχναν να έχουν ελάχιστη επίδραση, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της θεραπείας. Επίσης, υπ' αυτό το πρίσμα, άφησα εκτός πολλές από τις ψυχαναλυτικά προφανείς ερμηνείες που έδωσα όλα αυτά τα χρόνια, γιατί, αν και χρήσιμες στο να αποσαφηνίσουν το νευρωτικό κομμάτι της προσωπικότητάς της, δεν έδειχναν να αγγίζουν αυτό που θα μπορούσε να αποδοθεί ως το ψυχωσικό της κομμάτι.

Όσο για το τι σκεφτόμουν, διαχωρίζοντας το απ' ό,τι έλεγα, η καταγραφή και η αναφορά του είναι αναγκαστικά μέχρι κάποιου σημείου διαστρεβλωμένες, επειδή μεγάλο μέρος τους δεν είχε αρθρωθεί πλήρως λεκτικά και μπορεί να εκφραστεί με βάση τη μετέπειτα επεξεργασία των σκέψεών μου. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις ζωγραφιές της, και μάλιστα περισσότερο για εκείνες, και ήταν πολλές, που δεν μου έδειχνε κατά τη συνεδρία. Επίσης, η όποια προσπάθεια να περιγράψω τι συνέβη στον δικό μου τρόπο σκέψης έπρεπε να λάβει υπόψη της την εξέλιξη της ψυχαναλυτικής σκέψης στο πλαίσιο της Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, τις συναντήσεις της οποίας παρακολουθούσα τακτικά στη διάρκεια της θεραπείας της Susan· επίσης, πρέπει να συνυπολογιστεί ό,τι συνέβαινε στον έξω κόσμο, αφού ο κόσμος όπου προσπαθούσε να μάθει να ζει η Susan μεταβαλλόταν ταχύτατα. Επιπλέον, πιστεύω ότι επικεντρώθηκα περισσότερο στο τι έλεγε εκείνη παρά σε όσα έλεγα εγώ, επειδή συνειδητοποίησα ότι αυτή η γυναίκα ήξερε πολλά και αν κάποια στιγμή γινόταν καλά, με την έννοια τού να ενταχθεί κοινωνικά, να έχει κανονική εργασία που θα της αποφέρει τα προς το ζην και να μη χρειάζεται ειδική φροντίδα, θα μπορούσε εύκολα να χάσει ένα μέρος των όσων γνώριζε. Για παράδειγμα, μου είπε κάποια φορά ότι αν γινόταν καλά πίστευε ότι δεν θα μπορούσε να ζωγραφίσει με τον ίδιο τρόπο.

Εν κατακλείδι, αυτό το βιβλίο αποτελεί, κατά μία έννοια, ό,τι πήρα από εκείνη, έναν φόρο τιμής προς εκείνη, μία αναγνώριση όσων έκανε για εμένα μέσα από την πρόκληση που με «κάλεσε» να αντιμετωπίσω. Βέβαια, σε πρακτικό επίπεδο, κάτι πολύ ουσιαστικό που έμαθα από εκείνη, είχε να κάνει με τις παραλλαγές και τις διακυμάνσεις του βάθους του τρόπου με τον οποίο παρακολουθούσα όσα έλεγε· δηλαδή το πόσο βαθιά εξαρτάται η ανάδυση ορισμένων από τα πλέον αρχέγονα επίπεδα της ψυχικής εμπειρίας και της εμπειρίας του εγώ-σώματος από την αντίληψή τους μέσα από το εγώ-σώμα του ψυχαναλυτή, συνεισφέροντας έτσι στη συνολική επεξεργασία του αναλυτικού πλαισίου.

Σε όλη αυτή την εργασία αποδέχθηκα όσα μου αφηγήθηκε η Susan για την ιστορία της ζωής της ως την αλήθεια του τρόπου με τον οποίο τη βίωσε. Περιστασιακά, όταν λάμβανα μαρτυρίες από εξωτερικές πηγές σχετικά με όσα της είχαν συμβεί, αυτές επιβεβαίωναν όσα εκείνη μου έλεγε.

Όσο για τις βιβλιογραφικές αναφορές, δεν έχω καταρτίσει εκτενή λίστα,

αφού πολλά απ' όσα θεώρησα ουσιαστικής σημασίας για την ψυχανάλυση αυτής της ασθενούς προέρχονταν περισσότερο απ' όσα άκουγα στις συζητήσεις των ψυχαναλυτικών συναντήσεων παρά από τη μελέτη αμέτρητων άρθρων και εργασιών, στην οποία άλλωστε δεν είμαι και ιδιαίτερα καλή· επίσης, παρακολούθώντας τακτικά, αρχικά τη μεταπτυχιακή ομάδα μελέτης της Melanie Klein και, αργότερα, του D.W. Winnicott, καθώς και τις συναντήσεις του Ιατρικού Κλάδου της Βρετανικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, της Ομάδας Imago του Λονδίνου, καθώς και έξι Διεθνή Συνέδρια Ψυχανάλυσης. Ως εκ τούτου, αφού το βιβλίο δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει ακαδημαϊκό έργο, έχω παραπέμψει στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία κυρίως με τη μορφή υποσημειώσεων,¹³ όσους επιθυμούν να γνωρίσουν ειδικότερα το θεωρητικό και νοητικό πλαίσιο που αποτέλεσε το υπόβαθρο της προσπάθειάς μου να ψυχαναλύσω αυτή την ασθενή· προσπάθησα να τοποθετήσω αυτές τις παραπομπές με βάση τα χρονικά σημεία στα οποία ήμουν πλέον σε θέση να τις αξιοποιήσω, έχοντας προσθέσει, ωστόσο, μία πληρέστερη βιβλιογραφία στο τέλος του βιβλίου.

Όσο για τις ευχαριστίες, οφείλω πολλά σε εκείνους, και είναι αρκετοί, που έδωσαν κάτι από τον εαυτό τους στην προσπάθεια να υποστηρίξουν ψυχολογικά αυτή την ασθενή και, κατ' αυτόν τον τρόπο, επέτρεψαν αυτή την ψυχαναλυτική εργασία· ιδιαίτερα εκείνους που αποκαλώ Χ και «κυρία Brown»· επίσης στον Δρα Winnicott, ο οποίος ανέλαβε την ιατρική ευθύνη ενώ ταυτόχρονα ήταν πάντα διαθέσιμος στο τηλέφωνο να προσφέρει ένα διαφωτιστικό σχόλιο σε κρίσιμες περιστάσεις· στον Δρα Clifford Scott, ο οποίος επίσης ανέλαβε για μία περίοδο την ψυχιατρική ευθύνη και με βοήθησε πολύ στο να καταλάβω τη φύση ορισμένων από τα προβλήματα που αντιμετωπίζαμε· και στον Δρα John Horder, ο οποίος, με μεγάλη υπομονή, χρόνο με τον χρόνο, ασχολήθηκε ουσιαστικά με τα αναρίθμητα κλινικά συμπτώματα της Susan υπό την ιδιότητα του γενικού γιατρού. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Δρα Sylvia Paine και τη Mary Dalton που διάβασαν το χειρόγραφο και προσέφεραν χρήσιμες συμβουλές· την Ann Hutchinson που δακτυλογράφησε το χειρόγραφο και έπρεπε να κατανοήσει τον δυσνόητο γραφικό χαρακτήρα μου· τον κ. A. Dickson, για την προετοιμασία του ευρετηρίου· επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Mashud Khan, που αποδείχθηκε ο πολύ υπομονετικός και γεμάτος κατανόηση εκδότης του βιβλίου, καθώς και για το σχόλιό του ύστερα από την ανάγνωση του πρώτου προσχεδίου. «Αυτή δεν είναι στην πραγματικότητα η παρουσίαση μιας ψυχανάλυσης, αλλά η έρευνα σχετικά με το πώς κάποιος αφήνεται να χρησιμοποιηθεί, να υπηρετήσει μία διαδικασία», είπε. Εδώ, θα μπορούσα να προσθέσω: «Ναι, μία διαδικασία που εξελίσσεται προς την αυτο-ίαση της ασθενούς». Η τελευταία και η πιο σημαντική που πρέπει να ευχαριστήσω είναι η ίδια η Susan, για τη γενναιόδωρη συγκατάθεσή της στην έκδοση αυτού του βιβλίου.

Σημειώσεις / Βιβλιογραφικές αναφορές

1. ΗλεκτροΣπασμοΘεραπεία (Θεραπεία με ηλεκτροσόκ)
2. Η καλύτερη περιγραφή που μπόρεσα να εντοπίσω, λαμβάνοντας υπόψη μου το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, σχετικά με τη φύση της «ασυνείδητης σκέψης» είναι το βιβλίο της Susanne Langer με τίτλο *Philosophy in a New Key* (1942). Σε αυτό το βιβλίο, στην προσπάθεια διαφοροποίησης των διαδικασιών της λεκτικής, έλλογης σκέψης από αυτές της μη λεκτικής, μη έλλογης σκέψης, η συγγραφέας καταδεικνύει ότι ο Freud ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τους νόμους της μη έλλογης σκέψης. Με γνώμονα το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, ίσως ο σημαντικότερος από αυτούς τους «νόμους» είναι η Αρχή της Συμπύκνωσης, λόγω του ότι εστιάζει την προσοχή στο γεγονός ότι ένα σύμβολο μπορεί να φέρει ταυτόχρονα πολλές, διαφορετικές σημασίες· μία άποψη την οποία η ασθενής μου δυσκολεύτηκε για πολλά χρόνια μέχρι να την αποδεχθεί.
3. *A Life of One's Own*
4. A Laura Spelman Rockefeller Memorial Fellowship
5. C. Jung: *Ψυχολογικοί Τύποι*
6. Worker's Education Association
7. *The Human Problem in Schools*
8. *An Experiment in Leisure*
9. Susan Isaacs: *The Psychological Aspects of Child Development* (1935). Πιο συγκεκριμένα, η άποψη που μου φάνηκε εντελώς καινούργια ήταν η έμφαση στην έννοια της αποκατάστασης ή επανόρθωσης· στην πραγματικότητα, η θέση ότι η ικανότητα ανησυχίας και προβληματισμού σχετικά με τις συνέπειες που πιθανόν να επισύρουν οι επιθετικές ενορμήσεις ενός ανθρώπου συνδέεται άρρηκτα με τη δυνατότητα ύπαρξης μιας ευκαιρίας, ώστε το άτομο να επανορθώσει τη βλάβη που θεωρεί ότι προκάλεσε. Εγώ συνέδεσα αυτή την προσέγγιση με την έμφαση του Elton Mayo στην επιτακτική ανάγκη του ατόμου να ανακαλύψει μία κοινωνική λειτουργία μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο όπου βρίσκεται.
10. Τελικά, το ρίσκο της έκδοσης του βιβλίου ανέλαβε η New Education Fellowship - *On Not Being Able to Paint*. [Όταν δεν μπορείς να ζωγραφίσεις – Εκδόσεις Πεδίο – μτφ. Αφροδίτη Πουρνάρη, Αθήνα, 2017]
11. «Τάσεις αυτοκτονίας σε ένα παιδί τριών ετών».
12. «Ορισμένες εκφάνσεις του φαντασιακού σε σχέση με τη γενική ψυχολογία».
13. Αυτές οι υποσημειώσεις στη θεωρία προέρχονται από τις σημειώσεις που κράτησα ως ακροάτρια ή αναγνώστρια της εκάστοτε εργασίας στην οποία αναφέρομαι. Τις πρόσθεσα στο βιβλίο, εν μέρει θέλοντας να επισημάνω τις απόψεις και τις ιδέες που ήμουν σε θέση ή προσπαθούσα να κατανοήσω εκείνη την εποχή, αλλά επίσης επειδή το να κρατάω σημειώσεις ήταν μία απόπειρα καταγραφής αυτών που μου φαινόταν, με την πάροδο του χρόνου, να είναι τα μεταβαλλόμενα σημεία ανάπτυξης της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Επίσης, αυτές οι σημειώσεις αντανακλούσαν, κατά κάποιον τρόπο, κάτι από τον μεταβαλλόμενο, πραγματικό κόσμο όπου η Susan προσπαθούσε να ενταχθεί. Αν σε αυτές τις σημειώσεις έχω διαστρεβλώσει το νόημα που ήθελε να αποδώσει ο συγγραφέας, πιστεύω ότι και πάλι ευσταθούν, από τη στιγμή που αντιπροσωπεύουν το επίπεδο κατανόησης (ή παρανόησης) το οποίο είχα κατακτήσει εκείνη την εποχή. Επίσης, όσα παραθέτω από τον Freud προέρχονται από παλαιότερες μεταφράσεις, λόγω του ότι η Πρώτη Έκδοση [Standard Edition] δεν υπήρχε ακόμα. Ωστόσο, χάριν ευκολίας, οι βιβλιογραφικές αναφορές παραπέμπουν στην Πρώτη Έκδοση.